

Date: 29th October-2025

**JAZONI IJRO ETISH MUASSASALARIDA MAHKUMLARNI OZODLIKKA
TAYYORLASH VA IJTIMOY MOSLASHTIRISH**

Farmonov Ilhomjon Firdavs O'g'li

Annotatsiya: Mazkur maqolada jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlarni ozodlikka tayyorlash va ularni ijtimoiy moslashtirish jarayonining mazmun-mohiyati, amaliyotdagi dolzarb muammolar hamda ularni bartaraf etish yo'llari tahlil qilinadi. Mahkumlarning psixologik, ijtimoiy va kasbiy rehabilitatsiyasi, ularga nisbatan tarbiyaviy va ijtimoiy yordam choralari tizimli yondashuv asosida o'rganiladi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida jazoni ijro etish tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, ularning samarasi hamda xalqaro tajribalar asosida ilg'or yo'nalishlar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Jazoni ijro etish muassasasi, mahkum, rehabilitatsiya, ijtimoiy moslashuv, ozodlikka tayyorlash, psixologik yordam, mehnat rehabilitatsiyasi, reintegratsiya, ijtimoiy himoya, probatsiya.

Kirish

Jazoni ijro etish tizimi har bir davlatning huquqiy tizimida alohida o'rin tutadi. U nafaqat jinoyat sodir etgan shaxslarni jazolash, balki ularni tuzatish, qayta tarbiyalash va jamiyatga foydali a'zoga aylantirish vazifasini ham bajaradi. Shu nuqtai nazardan, mahkumlarni ozodlikka tayyorlash va ijtimoiy moslashtirish masalasi davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Mahkumning ozodlikdan mahrum etilishi natijasida u ijtimoiy hayotdan ajraladi, o'zining mehnat faoliyatini, oila va jamiyatdagi ijtimoiy rolini yo'qotadi. Shu sababli, ozodlikka chiqish jarayoni — bu shunchaki jazo muddati tugashi emas, balki shaxsning jamiyat hayotiga qayta kirib borishiga tayyorlanish bosqichidir. Bu jarayonni to'g'ri tashkil etish, mahkumlarning takror jinoyat sodir etish ehtimolini kamaytiradi, ularni ijobiy ijtimoiy yo'nalishga yo'naltiradi.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida jazoni ijro etish tizimida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, mahkumlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularni mehnatga jalb etish, kasbiy tayyorgarlikdan o'tkazish, shuningdek, ozodlikka chiqishidan oldin psixologik va huquqiy yordam ko'rsatish tizimi yo'lga qo'yilgan. Shu bilan birga, "Probatsiya to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi jazoni ijro etishdan keyingi ijtimoiy moslashuvning muhim huquqiy asosini yaratdi.

Shunday qilib, ushbu maqolaning maqsadi — jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlarni ozodlikka tayyorlash va ijtimoiy moslashtirish jarayonining nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilish, mavjud muammolarni ko'rsatish hamda ularni hal etish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iboratdir.

ASOSIY QISM

1-bob. Mahkumlarni ozodlikka tayyorlashning mazmuni va asosiy yo'nalishlari

Date: 29th October-2025

Mahkumlarni ozodlikka tayyorlash — bu jazoni ijro etish muassasalarida insonni ozodlik sharoitiga qayta moslashtirish, uni jamiyatda o'z o'rnini topishga ruhiy, ijtimoiy va kasbiy jihatdan tayyorlash jarayonidir. Ushbu jarayon davlatning insonparvar siyosatini, inson huquqlarini hurmat qilish tamoyillarini amalda ro'yobga chiqarishning muhim qismi hisoblanadi.

Jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlarning ozodlikka tayyorlanish tizimi ko'p bosqichli va kompleks xarakterga ega. Bu tizimda bir vaqtning o'zida psixologik, ma'naviy, ijtimoiy va kasbiy yo'nalishdagi tadbirlar amalga oshiriladi.

1.1. Psixologik tayyorlash

Ozodlikdan mahrum etilgan shaxs uzoq vaqt davomida cheklangan muhitda yashaydi. U jamiyatdan ajralgan, oila a'zolari bilan aloqasi sustlashgan, ijtimoiy mas'uliyat hissi pasaygan bo'ladi. Shu sababli, ozodlikka chiqish arafasida ularning psixologik holatini barqarorlashtirish muhimdir.

Psixologik tayyorlash quyidagilarni o'z ichiga oladi:

shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchini tiklash;

ijtimoiy munosabatlarga moslashish qobiliyatini shakllantirish;

stressga bardoshlilikni oshirish;

agressiv yoki depressiv kayfiyatni kamaytirish;

kelajak hayot rejasini tuzish ko'nikmasini o'rgatish.

Bu maqsadlarda jazoni ijro etish muassasalarida psixolog mutaxassislar, tarbiyachilar, shuningdek diniy-ma'rifiy xodimlar faoliyat olib boradi. Ular bilan olib boriladigan suhbatlar, guruh mashg'ulotlari, ijtimoiy-psixologik treninglar mahkumning ijobiy ruhiy kayfiyatini tiklashda katta ahamiyat kasb etadi.

1.2. Kasbiy va mehnatga tayyorlash

Mahkumlarni mehnatga jalb etish jazoni ijro etish tizimining eng samarali elementlaridan biridir. Chunki mehnat nafaqat iqtisodiy foyda keltiradi, balki shaxsni mas'uliyat, intizom, sabr-toqat kabi ijobiy fazilatlarga o'rgatadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli farmonlariga muvofiq, ko'plab koloniyalarda kasb-hunar markazlari, tikuvchilik sexlari, duradgorlik ustaxonalari faoliyat yuritmoqda.

Mahkumlar bu jarayonda:

kasb-hunar egallaydi (masalan, payvandchi, sartarosh, tikuvchi, nonvoy va boshqalar);

ishlab chiqarish mehnatida qatnashadi;

ozodlikka chiqqach, o'z kasbi orqali halol daromad topish imkoniga ega bo'ladi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda so'nggi yillarda jazoni ijro etish muassasalarida mehnatga jalb etilgan mahkumlar soni 80 foizdan oshgan. Bu esa ularning ozodlikdan keyingi hayotga tayyorligi darajasini oshiradi va takror jinoyatchilikning oldini oladi.

1.3. Ma'naviy-tarbiyaviy tayyorlash

Mahkumlarni ozodlikka tayyorlash jarayonida ma'naviy tarbiya masalasi alohida o'rin tutadi. Chunki insonni haqiqiy tuzatish faqat jazo bilan emas, balki uning ma'naviy

Date: 29th October-2025

dunyosiga ta'sir etish orqali amalga oshiriladi. Shu bois jazoni ijro etish muassasalarida diniy-ma'rifiy tadbirlar, adabiyot o'qish kechalari, ma'naviy uchrashuvlar o'tkaziladi.

Bu tadbirlar orqali mahkumlarda quyidagi sifatlar shakllanadi:

o'z xatosini tan olish va uni takrorlamaslikka intilish;

ijtimoiy mas'uliyat hissini oshirish;

ezgulik, mehnatsevarlik va vatanparvarlik g'oyalariga sadoqat.

Ma'naviy tarbiya jarayonida O'zbekiston musulmonlari idorasi, "Mahalla" xayriya jamoat fondi, "Yoshlar ishlari agentligi" kabi tashkilotlarning hamkorlikdagi ishlari katta natija bermoqda.

1.4. Huquqiy bilim va ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish

Ozodlikka chiqayotgan shaxs jamiyatga qaytganidan so'ng o'z huquq va majburiyatlarini bilishi, davlat va jamiyat oldidagi javobgarligini anglab yetishi zarur. Shu sababli, jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlarga huquqiy savodxonlik darslari o'tkaziladi. Bu mashg'ulotlarda ularga:

Konstitutsiya, Jinoyat kodeksi, Mehnat kodeksi, Probatsiya to'g'risidagi qonun;

ijtimoiy yordam, bandlik, tibbiy xizmat bo'yicha davlat dasturlari haqida ma'lumot beriladi.

Huquqiy tayyorgarlik mahkumlarning ozodlikdan so'ng qonuniy yo'l bilan yashashiga, huquqiy madaniyatini oshirishga yordam beradi.

1.5. Mahkumlarni ozodlikka tayyorlashda davlat va jamoat tashkilotlari o'rni

Mahkumni ozodlikka tayyorlash va uni jamiyatga qayta integratsiya qilish faqat jazoni ijro etish muassasasi zimmasidagi vazifa emas. Bu jarayonda ko'plab davlat va jamoat tuzilmalari ishtirok etadi. Jumladan:

Ichki ishlar vazirligi huzuridagi Probatsiya xizmati,

Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi,

Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi,

Yoshlar ishlari agentligi,

Nodavlat notijorat tashkilotlar va mahalliy hokimliklar.

Ularning o'zaro hamkorligi natijasida mahkumlarni ozodlikka tayyorlash va ijtimoiy moslashtirish bo'yicha kompleks dasturlar amalga oshirilmoqda. Masalan, ozodlikka chiqqan shaxslarga vaqtincha turar joy, ish o'rni topish, hujjatlarni tiklash, psixologik maslahat olish imkoniyati yaratilmoqda.

2-bob. Mahkumlarni ozodlikdan keyingi ijtimoiy moslashtirish jarayonining xususiyatlari va muammolari

Mahkum ozodlikka chiqqach, u yana jamiyat hayotiga qaytadi, biroq bu qaytish har doim ham oson kechmaydi. Shaxs uzoq muddat ijtimoiy aloqalardan uzilgan bo'lgani sababli, u yangi sharoitlarga moslashishda psixologik, moddiy va ijtimoiy qiyinchiliklarga duch keladi. Shu bois ozodlikdan keyingi ijtimoiy moslashuv — bu jazo muddati tugaganidan keyin ham davom etadigan murakkab jarayondir.

2.1. Ijtimoiy moslashuvning mazmuni

Date: 29th October-2025

Ijtimoiy moslashuv (reintegratsiya) — bu ozodlikdan mahrum etilgan shaxsning jamiyat hayotiga qayta kirib borishi, o‘zining ijtimoiy rolini tiklashi, mehnatga, oilaviy va jamoaviy hayotga qaytish jarayonidir. Bunda asosiy maqsad — mahkumning jamiyatda ijobiy hayot kechirishga moslashuvini ta’minlash, takror jinoyat sodir etish ehtimolini kamaytirishdir.

Ijtimoiy moslashuv jarayonida quyidagi bosqichlar ajratiladi:

1. Moslashuvga tayyorgarlik bosqichi – bu jazoni ijro etish muassasasida olib boriladigan psixologik, huquqiy, ma’naviy va kasbiy tayyorgarlik tadbirlari.

2. Moslashuvning boshlang‘ich bosqichi – mahkum ozodlikka chiqqach, dastlabki oylar davomida yangi muhitga moslashishga urinadi, ijtimoiy aloqalarini qayta tiklaydi.

3. Barqaror moslashuv bosqichi – shaxs mehnat faoliyatiga kirishadi, jamiyat bilan normal munosabatlarni yo‘lga qo‘yadi, ijobiy ijtimoiy rolni qayta egallaydi.

2.2. Ozodlikdan keyingi asosiy muammolar

Mahkumlar ozodlikka chiqqach, bir qancha muammolarga duch kelishadi. Ularning ayrimlari ob’ektiv, ayrimlari esa sub’ektiv xarakterga ega.

1. Ishsizlik muammosi.

Ko‘plab sobiq mahkumlar kasb-hunar egallamagan yoki mehnat bozorida talab yuqori bo‘lmagan sohalarga ixtisoslashgan bo‘ladi. Ishga joylashishdagi qiyinchiliklar ularni yana noqonuniy yo‘llarga kirishga majbur qiladi.

2. Jamiyatdagi salbiy munosabat (stigma).

Ozodlikdan chiqqan shaxslar ko‘pincha jamiyat tomonidan “jinoyatchi” sifatida qabul qilinadi. Bunday salbiy munosabat ularda o‘zini kamsitilgan his qilish, o‘zini jamiyatdan ajratish holatini kuchaytiradi.

3. Oila bilan munosabatlardagi qiyinchiliklar.

Uzoq muddat ozodlikdan mahrum etilish natijasida oila a‘zolari bilan hissiy va ijtimoiy aloqa zaiflashadi. Ayrim hollarda esa oila butunlay ajralib ketgan bo‘ladi.

4. Moddiy ta’minotsizlik.

Mahkum ozodlikka chiqqach, daromad manbaiga ega bo‘lmaydi, yashash joyi yoki hujjatlari bo‘lmasligi mumkin.

5. Psixologik moslashuvdagi qiyinchiliklar.

Mahkum ozodlik muhitiga osonlikcha ko‘nikolmaydi. Cheklangan muhitdan erkin hayotga o‘tish unga stress, xavotir va ijtimoiy moslashishdagi muammolarni keltirib chiqaradi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun davlat va jamoat tashkilotlari tomonidan ijtimoiy moslashuvga doir tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilishi zarur.

2.3. Ijtimoiy moslashtirishda probatsiya xizmati roli.

O‘zbekiston Respublikasida “Probatsiya to‘g‘risida”gi Qonun qabul qilindi. Ushbu qonun sobiq mahkumlarni nazorat ostida tutish bilan birga, ularning ijtimoiy moslashuvini ta’minlashga ham xizmat qiladi.

Probatsiya xizmati quyidagi yo‘nalishlarda faoliyat yuritadi:

Ozodlikka chiqqan shaxslar bilan profilaktik suhbatlar o‘tkazadi;

Date: 29th October-2025

Ishga joylashish va yashash joyini topishda yordam beradi;

Psixologik va huquqiy maslahatlar beradi;

Takror jinoyat sodir etilishining oldini olish maqsadida monitoring olib boradi.

Probatsiya tizimi mahkumning jamiyatga qayta moslashuvini nazorat ostida, ammo insonparvar yondashuv asosida amalga oshiradi. Bu tizim sobiq mahkumni qayta ijtimoiylashuv jarayonida yo‘ldan adashmaslikka undaydi.

2.4. Mahkumlarni ijtimoiy moslashtirishda fuqarolik jamiyati institutlarining roli

Mahkumlarni ijtimoiy moslashtirishda nodavlat tashkilotlar, mahalla institutlari, jamoatchilik kengashlari, diniy idoralar va xayriya fondlarining o‘rni beqiyosdir.

Masalan: “Mahalla” fondi ozodlikdan chiqqan shaxslarga uy-joy va moddiy yordam ko‘rsatadi;

“Yoshlar ishlari agentligi” ularni kasb-hunarga o‘qitish, tadbirkorlik faoliyatiga jalb etish bo‘yicha dasturlarni amalga oshiradi;

Diniy tashkilotlar esa ruhiy-ma’naviy qo‘llab-quvvatlash orqali mahkumlarning to‘g‘ri yo‘lga qaytishiga yordam beradi.

Ayrim hududlarda “Ikkinchi imkon” yoki “Yangi hayot” kabi dasturlar asosida sobiq mahkumlarga ijtimoiy moslashuv markazlari tashkil etilgan. U yerda ularga ish o‘rni, vaqtincha yashash joyi, psixologik yordam, hujjat tiklash kabi xizmatlar ko‘rsatiladi.

2.5. Ijtimoiy moslashtirishda oila va mahalla muhitining ahamiyati

Mahkumning jamiyatga qayta moslashuvida eng muhim omil — bu oila va mahalla muhitidir. Oila — shaxsning eng yaqin tayanch nuqtasi, ruhiy va ma’naviy qo‘llov manbaidir. Agar oila mahkumni kechirsa, uni qo‘llab-quvvatlasa, u jamiyatga qaytishda ancha osonlik bilan moslasha oladi.

Mahalla esa o‘zining jamoaviy tarbiya, ijtimoiy nazorat va qo‘llab-quvvatlash funksiyalari orqali sobiq mahkumlarni ijtimoiy hayotga jalb etadi. Mahalla faollari, profilaktika inspektorlari va ijtimoiy xodimlarning hamkorlikdagi faoliyati bu borada samarali natijalar bermoqda.

2.6. Xalqaro tajriba va O‘zbekiston amaliyoti taqqoslanishi

Ko‘plab rivojlangan mamlakatlarda mahkumlarni ijtimoiy moslashtirish davlat siyosatining muhim tarkibiy qismidir.

Masalan:

Norvegiyada jazoni ijro etish tizimi “insonni tuzatish” tamoyiliga asoslangan. Mahkumlar ozodlikka chiqishdan oldin maxsus “moslashuv markazlarida” ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘rganadi.

Germaniyada sobiq mahkumlarga “reintegratsiya dasturlari” asosida ish, turar joy va psixologik yordam taqdim etiladi.

Janubiy Koreyada esa sobiq mahkumlar uchun “yangi hayot” markazlari tashkil etilgan bo‘lib, ularga kredit, kasbiy kurslar va ijtimoiy psixologik treninglar o‘tkaziladi.

O‘zbekistonda ham bu borada xalqaro tajribaga yaqinlashish tendensiyasi mavjud. Probatsiya tizimi, ijtimoiy moslashuv markazlari, mahalla va davlat hamkorligi orqali samarali model shakllanmoqda.

Xulosa

Jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlarni ozodlikka tayyorlash va ularni ijtimoiy moslashtirish masalasi zamonaviy jinoyat-huquqiy siyosatning ajralmas tarkibiy qismidir. Ushbu jarayonning asosiy maqsadi — mahkum shaxsni ijtimoiy hayotga qayta qo'shish, ularni konstruktiv faoliyatga yo'naltirish hamda qayta jinoyatchilikning oldini olishdan iborat. Bunda inson huquqlari, erkinliklari va sha'niga hurmat tamoyillari, shuningdek, individual yondashuv va ijtimoiy adolat prinsiplari asosiy mezon sifatida xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mahkumlarni ozodlikka tayyorlash tizimi samarali ishlashi uchun ularning psixologik holati, ijtimoiy muhitga moslashuv darajasi, kasbiy ko'nikmalari va oilaviy munosabatlari e'tiborga olinishi zarur. Bunday kompleks yondashuv mahkumning nafaqat jazo muddatini o'tash jarayonida, balki ozodlikka chiqqandan keyin ham barqaror ijtimoiy hayot kechirishini ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, "Probatsiya to'g'risida"gi Qonun, jazoni ijro etish muassasalarining ochiqqligi, nodavlat tashkilotlar hamkorligining kengaytirilishi, mahkumlar bilan ijtimoiy-psixologik ishlash tizimining yo'lga qo'yilishi — bu yo'nalishdagi muhim bosqichlardir. Ushbu o'zgarishlar nafaqat jazoni ijro etish tizimini insonparvarlashtirish, balki jamiyatda jinoyatchilikning ijtimoiy ildizlarini kamaytirish imkonini bermoqda.

Shunga qaramay, mavjud muammolar hamon dolzarbligicha qolmoqda. Jumladan, ayrim mahkumlar ozodlikka chiqqach, ishga joylashishda, ijtimoiy muhitga kirishishda, huquqiy savodxonlik yoki psixologik barqarorlik yetishmasligi sababli qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Shu bois, mahkumlarni ozodlikka tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish, ularning mehnat ko'nikmalarini rivojlantirish, ijtimoiy xizmatlar bilan uzviy hamkorlikni yo'lga qo'yish, oilaviy va jamoaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish dolzarb masalalardandir.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, mahkumlarni ozodlikka tayyorlash — bu faqat jazoni ijro etish muassasasi doirasidagi vazifa emas, balki butun jamiyatning ijtimoiy mas'uliyatiga aylanishi lozim bo'lgan jarayondir. Bu yo'lda davlat organlari, nodavlat tashkilotlar, fuqarolik jamiyati institutlari, mahalla tizimi va oila institutining hamkorligi zarur. Shu asosda shakllanadigan insonparvar yondashuv mahkumlarning hayotda o'z o'rnini topishiga, ijobiy ijtimoiy yo'nalishga qaytishiga va eng muhimi, jamiyatda barqaror huquqiy madaniyatni mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xalilov D., Omirbayev Ye. Probatsiya xizmatining nazoratidagi shaxslarga ijtimoiy-huquqiy va psixologik yordam ko'rsatish bo'yicha vazirlik va idoralar bilan hamkorlik faoliyati //Obshestvennie nauki v sovremennom mire: teoreticheskiye i prakticheskiye issledovaniya. – 2023. – T. 2. – №. 8. – S. 36-40.

Date: 29th October-2025

2. Xalilov D., Ibroximov A. Ozodlikdan mahrum etilgan shaxslarning umumiy ta'lim va kasb-hunar o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari //Nauka i texnologiya v sovremennom mire. – 2022. – T. 1. – №. 7. – S. 389-396.
3. Xalilov D. A. Ozodlikdan mahrum etish jazosini o'tab bo'lgan fuqarolarning ijtimoiy moslashuvi //Yevraziyskiy jurnal prava, finansov i prikladnix nauk. – 2022. – T. 2. – №. 9. – S. 12-15.
4. Xalilov D. Jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish institutining rivojlanish tarixiy bosqichlari //Yevraziyskiy jurnal prava, finansov i prikladnix nauk. – 2023. – T. 3. – №. 5. – S. 226-232.
5. Xalilov D. Ichki ishlar organlarining jazoni ijro etish faoliyatida ochiqligi va oshkoraligini ta'minlash bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar //Yevraziyskiy jurnal prava, finansov i prikladnix nauk. – 2022. – T. 2. – №. 10 Special Issue. – S. 72-74.
6. Xalilov D., Amirov B. Probatsiya xizmatining ozodlikdan mahrum etish bilan bog'lik bo'lmagan jazolarni ijro etishdagi xukuk va majburiyatlari //Nauka i texnologiya v sovremennom mire. – 2022. – T. 1. – №. 7. – S. 144-162.
7. Xalilov D. A. Probatsiya xizmati tomonidan ijro etiladigan muayyan huquqdan mahrum qilish tariqasidagi jazoning o'ziga xos xususiyatlari //Siyosatshunoslik, huquq va xalqaro munosabatlar jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 3. – S. 8-12.
8. Xalilov D., Muxammadqulov S. AXLOQ TUZATISH ISHLARI TARIQASIDAGI JAZO TUSHUNCHASI VA UNI IJRO ETISHNING AHAMIYATI //Yevraziyskiy jurnal prava, finansov i prikladnix nauk. – 2023. – T. 3. – №. 7. – S. 45-51.

